

KÜRTÇE'DE AKUZATİF-ERGATİF ÖZELLİK

Roşan LEZGİN¹

Özet

Kürtçe lehçeleri, şimdiye kadar yapılan “dil” ve “lehçe” tartışmalarında genelde İranî dillerdeki ses değişimi açısından kimi sözcükler kabaca karşılaştırılarak bir takım iddialar öne sürüldü. “Dil” ve “lehçe” kavramlarının herkes tarafından kabul edilen ortak tanımlarının olmaması ve karmaşık yapılara sahip olmalarından dolayı sadece bir özelliğine dayanarak sınıflandırma yapmak son derece sorunludur. Herhangi bir dilde sesler, ergativite ve eril-dişil özelliği gibi kimi özellikler zamanla değişime uğrayabilir veya kaybolabilir. Ancak temel karakteristik özellikler sonradan bir dile eklenemez. Sözelimi bir dil sonradan ergatif olmaz veya eril-dişil özelliği kazanamaz. Bu nedenle bir dilin farklı kollarını temel karakteristik özellikler açısından karşılaştırmak gerekir. Bu açıdan Kürtçeye baktığımızda, örneğin Kurmancî ve Zazakî Kürtçesinde, akuzatif-ergatif özellikler açısından aynı yapıya sahip olduğunu görüyoruz. İşte bu temel özellik, onların aynı dilin dalları olduklarına dair önemli bir delil olarak karşımızdayken, bunu görmeyerek kimi şekilsel değişimlere abartılı anlamlar yüklemek bilimsel olmayan paradigmalardan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Kürtçenin yapısını oluşturan en temel sistemsel özelliği olan akuzatif-ergatif özellik açısından **Kurmancî** ve **Zazakî** Kürtçelerinin incelenmesidir.

Anahtar Sözcükler: Kürtçe, Kurmancî, Zazakî, Akuzatif, Ergatif

Abstract

So far, in the discussions of “language” and “dialect”, the Kurdish dialects have been subject to claims, made in general from the perspective of sound shifting in Iranian languages by roughly comparing certain words. However, the notions of “language” and “dialect” do not hold a well-established understanding,

1 Lêkolîner-Nivîskar. rlezgin@hotmail.com

and whereas language constitutes a rather complex composition, categorising it by relying on only one characteristic is highly problematic.

With time, certain characteristics like sounds, ergativity, and gender specifics can vanish or be subject to change. However, cardinal characteristics cannot be added afterwards to a language. For example, a language cannot be ergative or gain gender specific characteristics later on. Therefore, it is necessary to compare different branches of a language considering those fundamental attributes.

In this light, looking at Kurdish, e.g. Kurmancî and Zazakî-Kurdish, both hold the same characteristic composition with respect to accusative and ergative specifics. This very cardinal attribute demonstrates an important proof that both are branches of the same language; giving inordinate meanings to certain modal alterations by not seeing that, derives from unscientific paradigms.

In this work, I will try to look at the most fundamental systematic characteristic of the composition of Kurdish, i.e. Kurmancî and Zazakî-Kurdish, with respect to accusative-ergative attributes.

Key Words: Kurdish, Kurmanci, Zazaki, Accusative, Ergative

Giriş

Şimdiye kadar yapılan “dil” ve “lehçe” tasnifi tartışmalarında genelde İrani dillerdeki ses değişimi açısından daha çok kimi izole sözcükler kabaca karşılaştırılarak Kürtçe lehçeleri ile ilgili kimi iddialar öne sürüldü. Örneğin Bingöl Üniversitesi'nin 2011'de düzenlediği I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu'nda “Zazaca (Dımılı) Kürtçenin Bir Lehçesi mi? Kelimelerin ‘Giz’inde Bir Dil Arayışı” başlıklı sunumunda Ali Kemal Özcan, 200 kadar sözcüğü karşılaştırarak “*Dımılı'nın iki yüz kelimesinden yüz ikisi -%51'i- kökleri ve ekleriyle Kurmancî'den başka bir ‘ses düzeneği’ olarak önümüze çıkmaktadır*”² diyerek Zazacanın Kürtçeden ayrı bir dil olduğunu iddia etti. Karşılaştırdığı birçok sözcüğün kasıtlı olarak yanlış veya farklı kökten olması durumunu ayrı tutarak sadece sözcükler esas alınarak “dil” ve “lehçe” tespitinin yapıldığını vurgulamaya çalışıyoruz. Yine, Zülfü Selcan da adı geçen sempozyumda³ ve öteden beri, benzer iddialar öne sürerken, daha başkaca birçok kişi de aynı yöntemi tekrarlayıp duruyor. Oysa “dil” ve “lehçe” kavramları, herkes tarafından aynı şekilde kabul edilen sabit bir anlama sahip değilken ve yine, dil komplike bir yapıya sahip iken, sadece bir özelliğine dayanarak sınıflandırma yapmak son derece sorunludur. Ama ne yazık ki şimdiye kadar yapılan tartışmalar, bırakınız Kürtçenin tüm

2 Ali Kemal Özcan, “Zazaca (Dımılı) Kürtçenin Bir Lehçesi mi? Kelimelerin ‘Giz’inde Bir Dil Arayışı”, *I. Uluslararası Zaza Dili Tarihi Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011, s. 193-205.

3 Zülfü Selcan, a.g.e. s. 111-141.

lehçelerine karşılaştırmalı bir şekilde hâkim olmayı, bir lehçesini dahi yeterli düzeyde bilmeyen kişiler tarafından yürütüldü. Bu durum, sadece yabancı kökenli tartışmacılar için değil, onlardan beslenmeyle yetinen yerli tartışmacılar için de aynıdır diyebiliriz.

Herhangi bir dildeki temel karakteristik özellikler, örneğin ergativite ve eril-dişil özelliği gibi temel yapılar zamanla değişime uğrayabilir veya kaybolabilir ancak bu özellikler sonradan bir dile eklenemez. Diğer bir ifadeyle, bir dil sonradan ergatif olmaz veya eril-dişil özelliği kazanmaz. Bundan dolayı, Kürtçenin farklı lehçelerini asıl bu gibi temel yapısal özellikler açısından karşılaştırmak gerekir. Bu açıdan Kürtçenin Kurmancî ve Zazakî lehçelerine bakıldığında, örneğin akuzatif-ergatif özellikler açısından, aynı yapıya sahip oldukları görülecektir. İşte bu temel özellik, onların aynı dilin dalları olduklarına dair önemli bir delil iken, bunu görmeyerek kimi şekilsel değişimlere abartılı anlamlar yüklemenin bilimsel olmayan paradigmalardan ve ideolojik tutumlardan kaynaklandığını belirtmemiz gerekir.

Bu sınırlı çalışmada, linguistik ve filolojinin doğasında bulunan manipülasyona açık alanları göz önünde bulundurarak akuzatif ve ergatif özellikleri bağlamında Kürtçenin ortak kökeni üzerine yoğunlaşacağız. Çalışmamızda, önce, dillerdeki ‘akuzatif (nominatif)’ ve ‘ergatif (absolutiv)’ özelliğın ne olduğunu kısaca açıkladıktan sonra, analizimiz sadece Kürtçenin Kurmancî ve Zazakî lehçeleriyle sınırlı olduğundan, karşılaştırmalı olarak her iki lehçeden örnekler vererek ortak köken yapılarına bakmaya çalışacağız. Özellikle her iki lehçenin aynı şekilde şimdiki ve gelecek zamanlarda geçişli fiillerde nasıl akuzatif (nominatif) iken, tüm geçmiş zamanlarda ise ergatif (absolutiv) özellik gösterdiğini, bu durumdan kaynaklı olarak her iki lehçede aynı şekilde ikili bir yapının olduğunu izah etmeye çalışacağız. Elbette bunun kapsamlı bir çalışma olduğunu iddia etmiyoruz ancak Kürtçenin sistemsel olarak yeterince incelenmediğini, özellikle bu açıdan karşılaştırmalı çalışmaların hemen hemen olmadığını göz önünde bulundurduğumuzda, gelecekte yapılacak olan bilimsel çalışmaların, bu alandaki tartışmaların olması gereken gerçek zeminde gelişmelerine yön vereceğini düşünüyoruz.

Dilde Akuzatif ve Ergatif Özellik

“Dilbilimciler öteden beridir dilleri ‘akuzatif (nominatif)’ ve ‘ergatif (absolutiv)’ diller olarak iki ana kategori şeklinde sınıflandırmışlar. Akuzatif dillerde, geçişsiz fiil öznesi ve geçişli fiil öznesi her zaman yalnız haldeyken, ergatif dillerde, geçişsiz fiil öznesi yalnız, geçişli fiil öznesi bükünlü haldedir.”⁴

4 Maria Polinsky, *Syntactic Ergativity, 105 Section, The Blackwell Companion to Syntax*, 2015, s. 2.

Sami Tan *Rêzimana Kurmancî* kitabında “Nominatif-akuzatif bir dil olan Türkçenin aksine, Kürtçe ergatif-absolutiv bir dildir. Ergatif dillerde, fiili geçişli olan cümlelerde yüklem nesnenin etkisine girer, yani yüklem nesneye göre çekim eki alır. Fakat Kürtçede ergativite bölünmüş durumdadır, yani sadece geçmiş zamanlarda bu durumdadır.”⁵ diyor.

Wheeler M. Thackston de “Ergatif dillerde özne her zaman bükünlü nesne ise bükünsüz durumdayken, Kürtçe, bölünmüş bir ergatif özellik göstererek sadece geçmiş zamanlarda geçişli fiillerde özne bükünlü, nesne ise yalnız halde olarak yüklem her zaman nesnenin etkisi altındadır.”⁶ diyor.

Yılmaz Bağlar ise, “Kürtçede Ergatif Yapısı” başlıklı çalışmasında “ergatif” sözcüğünün Eski Yunancada “çalıştıran” anlamına geldiğini ve dil bilimi terminolojisinde yine buna benzer bir görev ve anlama sahip olduğunu vurguladıktan sonra “dillerde, zamanlar, fiillere göre değişir ve şekillenir. Fiil hangi form ve şekli alırsa, zaman da ona göre değişir ve şekil alır. Bu bütün dünya dillerinde değişmez bir kaidedir. Bu hususa ek olarak, bazı Hint-Avrupa dil grubundaki dillerde, farklı bir yapı daha var, bu da ergatif yapısıdır. Kürtçe ergatif-absolutif bir dildir. Örneğin Türkçe, Kürtçe’den veya Kürtçe gibi ergatif-absolutif dillerden farklı olarak, nominatif-akuzatif bir dildir. Peki ergatif ne demektir ve dil bilgisi ya da biliminde ne anlama tekabül eder. Nasıl ki cümle kurulumlarında, zaman, fiilin form almasına göre oluşur ve yeni bir zaman olarak değişiyorsa, ergatif yapısında; hem fiil formunu alıp değişir hem de cümlenin öznesi durumundaki şahıs zamiri değişir. Ancak bu yapı, ergatif yapısının bulunduğu dillerde, tüm zamanlara etki ederken; Kürtçe’de sadece geçmiş zaman ve türevlerinde bu etki görülür. Bu yüzden Kürtçe’deki ergatif yapısı için, yarı-ergatif diyebiliriz ki günümüz Kürtçesi yarı-ergatiftir.”⁷ şeklinde açıklamaya çalışıyor.

“Fiil çekim eki özneye göre olan dillere ‘akuzatif diller’, fiili geçişli olan cümlelerde fiil çekimleri nesneye göre olan dillere de ‘ergatif diller’ deniliyor. Ergatif diller de ‘tam-ergatif diller’ ve ‘yarı-ergatif diller’ olmak üzere iki gruba ayrılır. Tam-ergatif grubunda olan dillerde, fiili geçişli olan cümlelerin bütün zamanlarda fiil çekim ekleri nesneye göre iken yarı-ergatif dillerde fiili geçişli olan cümlelerin sadece kimi zamanlarda çekim ekleri nesneye göredir. Bu özellik açısından Zazakî ve Kurmancî Kürtçeleri aynı şekilde ‘yarı-ergatif diller’ grubundadır, çünkü her iki lehçede de geçişli fiiller şimdiki zaman kipinde ve gelecek zamanda özneye göre, geçmiş zaman kiplerinde ve her üç zamanın hikâyesinde nesneye göre çekilir.”⁸

5 Sami Tan, *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2011, s. 85.

6 Wheeler M. Thackston, *Kurmanji Kurdish, a Reference Grammar with Selected Readings*, Harvard University, 2006, s. 48.

7 Yılmaz Bağlar, “Kürtçede Ergatif Yapısı”, <http://yilmazbaglar.blogspot.com.tr/2012/05/kurtcedeergatif-yapisi-calstran.html>, 8 Mayıs 2012.

8 Roşan Lezgîn, *Ji bo Kurmancan bi Awayê Muqayeseyî: Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2013, s. 140; Roşan Lezgîn, *Dersê Ziwani*, Roşna Yayınları, Diyarbakır, 2012, s. 94.

Konuyu daha iyi anlamak için önce fiillere ve fiil çekimlerine bakalım.

“**Fiiller**, varlıkların hareketlerini, davranışlarını, yaptıklarını, yapmadıklarını... ifade eden sözcüklerdir.”⁹

“**Fiil çekim ekleri**, fiil kök veya gövdelerine eklenerek, fiillerin zamanını, yapılış şeklini ve şahsını belirtirler.”¹⁰

Örneğin Türkçede, “**git**” fiil köküdür, “**-miş**” fiil çekim ekidir. Birleştirdiğimizde “**gitmiş**” yüklemine elde ederken çekim ekinden (-miş) öznenin tekil olduğunu ve yapılan hareketin/eylemin/işin gerçekleşmiş olduğunu anlıyoruz. Türkçe, sondan eklemeli bir dil olduğundan “**gitmiş**” yüklemine “**-ler**” çekim eki eklense “**gitmişler**” yüklemine elde ederek bu kez öznenin çoğul olduğunu anlarız.

Buna karşılık Kürtçenin Kurmancî lehçesinde “**çû**”, Zazakî Kürtçesinde “**şî**” fiil köküne “**-ye**” ve “**-ya/-yo**” çekim eklerini eklediğimizde, Türkçedeki yüklem karşılığını elde etmiş oluruz. Her iki lehçede “**y**” harfi kaynaştırma sesidir.

Her iki lehçedeki fiil sözcüğü (**çû/şî**) aynı kökten geliyor ama daha başka birçok sözcük gibi zamanla sesler değişime uğramış.

Kurmancî Kürtçesinde “**çû**” fiil köküne “**-ye**” çekim ekini eklediğimizde “**çûye**” yüklemine elde ederken çekim ekinden (-ye) öznenin tekil olduğunu anlıyoruz.

Zazakî Kürtçesinde ise, “**şî**” fiil köküne “**-ya** (dişil)” veya “**-yo** (eril)” çekim ekini eklediğimizde “**şîya** (dişil)” veya “**şîyo** (eril)” yüklemine elde ederken “**-ya**” çekim ekinden öznenin tekil ve dişil, “**-yo**” çekim ekinden ise, öznenin tekil ve eril olduğunu anlıyoruz.

Kurmancîde “**-ne**” çekim ekini “**çû**” fiil köküne ekleyip “**çûne**” yüklemine elde ettiğimizde bu kez öznenin çoğul olduğunu anlarız. Zazakîde ise, “**-yê**” çekim ekini “**şî**” fiil köküne ekleyip “**şîyê**” yüklemine elde ettiğimizde öznenin çoğul olduğunu anlarız.

Bu şekilde kısaca “fiil”i ve “fiil çekim eki”ni tanıdıktan sonra dilde **akuzatif** ve **ergatif** durumun ne olduğunu açıklamaya çalışalım.

Yukarıda, fiil çekimlerinin özneye göre olduğu dillerin akuzatif diller olduğunu söyledik. İşte Türkçe bu gruptadır, çünkü fiil çekimleri her zaman öznenin durumuna göre olur. Yani fiil çekimine etki yapan daima öznedir.

Mesela, kapalı öznesi tekil olan “Elma **yedi**” cümlesi veya “Elmalar **yedi**” cümlesi arasında yüklem (yedi) durumu ve çekim eki açısından herhangi bir değişiklik görmüyoruz. Yani nesne (elma/elmalar) ister tekil olsun ister çoğul

9 M. Malmısanij, *Kurmanca İle Karşılaştırmalı Kurmanca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate Yayınları, İstanbul, 2015, s. 181.

10 http://www.turkedebiyati.org/Dersnotlari/fiil_cekim_ekleri.html, 10.09.2015

olsun, yüklem durumunda herhangi bir değişiklik olmuyor. Çünkü fiil sadece öznenen etkileniyor.

Yine kapalı öznesi çoğul olan “Elma yediler” cümlesi veya “Elmalar yediler” cümlesi arasında yüklem durumu ve çekim eki açısından da herhangi bir değişiklik görmüyoruz. Bir önceki cümleden farkı sadece “-ler” çekim ekinden öznenin çoğul olduğunu anlıyoruz. Ama nesne (elma/elmalar) ister tekil olsun ister çoğul olsun, yüklem durumunda, yani çekim ekinde herhangi bir değişiklik olmuyor. Çünkü fiil sadece öznenen etkileniyor. İşte bu, akuzatif dillerin özelliğidir.

Ergatif diller ise, geçişli fiillerde “fiil çekim eki” özneye göre değil nesneye göre olur. Örneğin Kürtçenin Kurmancî kolunda veya lehçesinde, “Wî sêv xwar (O elma yedi)”, Kürtçenin Zazakî kolunda, “Ey saye werde (O elma yedi)” dediğimizde, yüklem öznenen değil nesnenen etkilenmiştir. Yani fiil çekim eki öznenin değil nesnenin durumunu gösterir.

Eğer özne çoğul olsaydı, Kurmancî’de “Wan sêv xwar (Onlar elma yedi)”, Zazakî’de “Înan saye werde (Onlar elma yedi)” desek de, yüklem durumunda herhangi bir değişiklik olmuyor. Çünkü yüklem akuzatif dillerdeki gibi öznenin değil ergatif dil özelliğine göre nesnenin etkisi altındadır.

Bunu daha iyi anlamak için şimdi nesnenin durumunda değişiklik yapalım ve yüklem durumunda bakalım.

Kurmancî’de “Wî sêv xwarin (O elmalar yedi).”

Zazakî’de “Ey sayî werdî (O elmalar yedi).”

Görüldüğü gibi nesne çoğul olunca fiil çekim eki de direkt nesnenen etkilenerek çoğul oldu. İşte bu, ergatif dillerin özelliğidir.

Akuzatif ve Ergatif Özellik

Kürtçede akuzatif ve ergatif özellik, zamanlara göre değişiyor. Başta şunu belirtelim, geçişsiz fiillerin tümü sadece öznenin etkisinde olduklarından otomatikman akuzatiftir. Çünkü geçişlilik yani nesne alma durumu zaten yoktur. Örneğin, hangi zamanda olursa olsun “Âdem’in güldüğünü” anlatırsak, “gülme” fiilimiz “geçişsiz fiil” olduğundan hep öznenin etkisindedir. Ama geçişli fiillerde, nesne araya girdiğinden durum değişir.

Geçişli fiil ne demek? Nesne alabilen tüm fiiller geçişlidir. Örneğin “Âdem yedi.” cümlesinde yenilen bir şey (nesne) vardır. Âdem bir şey yediğinden, cümledeki fiil nesne almıştır. Ama “Âdem güldü” cümlesinde gizli veya belirtilmiş herhangi bir nesne yoktur.

Kürtçede **Şimdiki Zaman** ve **Gelecek Zamanda**, **geçişli fiillerde**, fiil çekimleri akuzatiftir; yani fiil özneye göre çekilir. Ama **Geçmiş Zaman** (di’li veya miş’li farketmez), **Şimdiki Zaman Hikâyesi**, **Geçmiş Zaman Hikâyesi** ve

Gelecek Zaman Hikâyesinde, geçişli fiillerde, fiil çekimleri ergatif özellik gösterir, yani nesneye göre çekilir.

Kısaca formüle edersek, Kürtçe, şimdi ve gelecek zamanda akuzatif, geçmiş zamanlarda ergatiftir. Bundan dolayı Kürtçe için **yarı ergatif dil** deniliyor. Bu özellik hem Kurmancî hem Zazakî lehçesinde aynıdır. Bu durum, aynı zamanda Kürtçenin en temel özelliğidir.

Akuzatif - Ergatif Özelliğinden Dolayı Kürtçede İkilik

Kürtçede eğer fiil öznenen etkileniyorsa özne yalın halde kalarak nesnesini bükünlü duruma getirmektedir. Yok, eğer fiil nesnenen etkileniyorsa yani fiil nesnenin durumuna göre çekim eki alıyorsa, o zaman nesne yalın halini koruyarak öznesini bükünlü duruma getiriyor. Aslında bu durum, ilginç bir şekilde adil ve demokratik bir sistemdir aynı zamanda. Yani iş, oluş ve hareket, cümlelerin hangi ögesinin durumuna göre şekil alıyorsa, o öge öne çıkıyor ve kendi yalın durumunu koruyor. Diğer öge ise, duruma saygı göstererek bükünlü duruma geçiyor.

Bu temel durum Kurmancî ve Zazakî lehçelerinde aynı şekildedir.

Kürtçenin yarı ergatif olma özelliğinden yani hem akuzatif hem ergatif özellik göstermesinden kaynaklı Kürtçenin dilsel sisteminde ikilik ortaya çıkıyor. Bu ikili sistemsel özellikten yani hem akuzatif hem ergatif olma durumundan dolayı Kürtçede;

- “Yalın Haldeki Grup” ve “Bükünlü Haldeki Grup” olmak üzere iki grup zamir vardır.

- Cümle içerisinde nesne ve özne, sözcüklerin dişlilik, erillik ve çoğulluk durumlarına göre iki ayrı bükün eki alır.

- Zazakî Kürtçesinde, biri yalın hal (-î) diğeri bükünlü hal (-**an**) olmak üzere iki çeşit çoğul eki vardır. Kurmancî de ise, sadece bükünlü hal çoğul eki (-**an**) vardır. Kurmancî de sözcükler yalın halde çoğul olmuyor.

Dolayısıyla Kürtçede;

- Bir cümle kurduğumuzda, işte yukarıda anlatmaya çalıştığımız akuzatif-ergatiflik durumuna göre, yalın haldeki veya bükünlü haldeki gruptan zamirleri ayrı ayrı kullanmak zorundayız.

- Yine cümledeki pozisyonlarından kaynaklı olarak sözcükler bükünlü duruma geçmek durumundaysa, dişlilik, erillik ve çoğulluk özelliklerine göre ayrı ayrı bükün eklerini kullanmaktayız.

- Çoğul ekinde de aynı şekilde yalın hal çoğul eki ve bükünlü hal çoğul eki olmak üzere, sözcüklerin cümle içerisindeki durumuna göre iki çeşit çoğul ekini kullanmaktayız.

Kürtçenin yarı ergatif olma özelliğinden yani hem akuzatif hem ergatif özellik göstermesinden kaynaklı Kürtçenin dilsel sisteminde hep ikilik ortaya çıkıyor.

Kurmancî ve Zazakî'de Zamir

Kürtçedeki akuzatif-ergatif özellikten dolayı ikili bir sistemin olduğundan iki grup zamir vardır.

Yalın Hal Kişi Zamirleri:

Zazakî	Kurmancî	Türkçe
ez	ez	ben
tî	tu	sen
o (eril)	ew	o
a (dişil)	ew	o
ma	em	biz
şima	hûn	siz
ê	ew	onlar

Bükünlü Hal Kişi Zamirleri:

Zazakî	Kurmancî	Türkçe
mi/min	min	ben
to	te	sen
ey (eril)	wî (eril)	o
aye (dişil)	wê (dişil)	o
ma	me	biz
şima	we	siz
înan	wan	onlar

Daha önce tüm **geçişsiz fiillerin** akuzatif olduğunu, yani doğal olarak zaten direkt öznenin etkisi altında olduğunu söylemiştik. Kürtçede, hem Kurmancî hem Zazakî'de aynı şekilde geçişli fiillerde **Şimdiki Zaman** ve **Gelecek Zaman**da fiil çekimleri de akuzatiftir, yani fiil özneye göre çekilir. Her iki lehçede dişil üçüncü tekil şahıs zamirini kullanarak aynı cümleyi kurup yalın ve bükünlülük pozisyonuna göre durumlarına bakalım. (Vereceğimiz bütün örnek cümlelerde bükünlü halde olan ögeyi *italik* olarak yazacağız.)

Şimdiki Zaman:

Kurmancî: “**Ew wê dibe.**” (O onu götürüyor.)

Zazakî: “**A aye bena.**” (O onu götürüyor.)

Gelecek Zaman:

Kurmancî: “**Ew dê wê bibe.**” (O onu götürecektir.)

Zazakî: “**A do aye bibero.**” (O onu götürecektir.)

Görüldüğü gibi her iki zamanda da özne **yalın** halde nesne **bükünlü** halde-
dir. Çünkü şimdi ve gelecek zamanda **geçişli fiiller** akuzatif özellik göstererek
daima öznenin etkisi altındadır.

Bir de geçmiş zamanlara bakalım.

Şimdiki Zaman Hikâyesi:

Kurmançî: “*Wê ew dibir.*” (O onu götürüyordu.)

Zazakî: “*Aye a berdêne.*” (O onu götürüyordu.)

Di’li Geçmiş Zaman:

Kurmançî: “*Wê ew bir.*” (O onu götürdü.)

Zazakî: “*Aye a berde.*” (O onu götürdü.)

Miş’li Geçmiş Zaman:

Kurmançî: “*Wê ew biriye.*” (O onu götürmüş.)

Zazakî: “*Aye a berda.*” (O onu götürmüş.)

Geçmiş Zaman Hikâyesi:

Kurmançî: “*Wê ew biribû.*” (O onu götürmüştü.)

Zazakî: “*Aye a berdibî.*” (O onu götürmüştü.)

Gelecek Zaman Hikâyesi:

Kurmançî: “*Wê dê ew bibirana.*” (O onu götürecekti.)

Zazakî: “*Aye do a biberdêne.*” (O onu götürecekti.)

İşaret zamirlerinde de durum aynı olduğundan ayrıca işaret zamirlerini ver-
meye gerek yoktur.

Görüldüğü gibi Kürtçenin her iki lehçesinde de fiillerde açıklanması gereken
durumlar var ama özne ve nesne ilişkisi, akuzatif-ergatif özellikten dolayı, şimdi
ve gelecek zamanda özne daima yalın halde iken nesne bükünlü haldedir. Ama
geçmiş zamanların tümünde, bu kez özne bükünlü haldeyken nesne yalın hal-
dedir. Yüklem ise, daima yalın halde olan öğenin etkisi altındadır.

Kurmançî ve Zazakî’de Bükün Ekleri

Konunun biraz daha anlaşılması için şimdi de adlar kullanarak cümle kurar-
ken aynı zamanda bükün ekleri açısından durumu yani bükünlü duruma geçen
öğenin nasıl bükün eki aldığını da görelim. Daha önce dişil zamir kullandık,
şimdi ise eril bir sözcük olan **Âdem** adını kullanalım. Kürtçede eril sözcüklerin
bükün eki “-î”dir.

Şimdiki Zaman:

Kurmancî: “**Adem Ademî dibe.**” (Âdem Âdem’i götürüyor.)

Zazakî: “**Adem Ademî beno.**” (Âdem Âdem’i götürüyor.)

Gelecek Zaman:

Kurmancî: “**Adem dê Ademî bibe.**” (Âdem Âdem’i götürecek.)

Zazakî: “**Adem do Ademî bibero.**” (Âdem Âdem’i götürecek.)

Görüldüğü gibi her iki zamanda özne **yalın** halde nesne ise **bükünlü** halde olup “-î” bükün takısını almıştır.

Konuyu dağıtmadan burada ufak bir vurguda bulunalım. Kurmancî’de, kimi bölgelerde, örneğin, Diyarbakırlıların konuştuğu Silîvî ağzında, eril adlardaki “-î” bükünlülük takısı bir şekilde deforme olmuş veya düşmüş. Ama Botan, Behdînan ve daha birçok yörenin Kurmancîsinde Zazakîdeki gibi aynen vardır. Dolayısıyla bir kuralın bir bölgede düşmüş olması ya da deforme olması dildeki esasını değiştirmez.

Şimdiki Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “**Ademî Adem dibir.**” (Âdem Âdem’i götürüyordu.)

Zazakî: “**Ademî Adem berdêne.**” (Âdem Âdem’i götürüyordu.)

Di’li Geçmiş Zaman:

Kurmancî: “**Ademî Adem bir.**” (Âdem Âdem’i götürdü.)

Zazakî: “**Ademî Adem berd.**” (Âdem Âdem’i götürdü.)

Miş’li Geçmiş Zaman:

Kurmancî: “**Ademî Adem biriye.**” (Âdem Âdem’i götürmüş.)

Zazakî: “**Ademî Adem berdo.**” (Âdem Âdem’i götürmüş.)

Geçmiş Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “**Ademî Adem biribû.**” (Âdem Âdem’i götürmüştü.)

Zazakî: “**Ademî Adem berdbi.**” (Âdem Âdem’i götürmüştü.)

Gelecek Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “**Ademî dê Adem bibirana.**” (Âdem Âdem’i götürecekti.)

Zazakî: “**Ademî do Adem biberdêne.**” (Âdem Âdem’i götürecekti.)

Görüldüğü gibi her iki lehçede aynı şekilde tüm geçmiş zamanları, şimdiki ve gelecek zamanla karşılaştırdığımızda, **yalınlık** ve **bükünlülük** durumunun özne ve nesne arasında aynı şekilde yer değiştiriyor.

Şimdi de dişil bir ad kullanalım. Kurmancî lehçesinde dişil adların bükün eki “-ê”dir. Fakat Zazakî lehçesinde sözcükler yalın halde zaten dişillik özelliklerini “-e” takısıyla belirttiklerinden ayrıca dişillik bükün eki almazlar. Bu örnekte bir kadın adı olan **Zelal** adını kullanalım.

Şimdiki Zaman:

Kurmancî: “**Zelal** Zelalê **dibe.**” (Zelal Zelal’i götürüyor.)

Zazakî: “**Zelale** Zelale **bena.**” (Zelal Zelal’i götürüyor.)

Gelecek Zaman:

Kurmancî: “**Zelal** dê Zelalê **bibe.**” (Zelal Zelal’i götürecek.)

Zazakî: “**Zelale** do Zelale **bibero.**” (Zelal Zelal’i götürecek.)

Görüldüğü gibi her iki zamanda özne yalın halde nesne bükünlü haldedir. Kurmancî’de Zelal adı, “-ê” dişil bükün takısını almış durumdadır. Ama Zazakî’de yukarıda belirttiğimiz nedenden dolayı dişillik takısı “-e” her iki durumda da kendini korumuş.

Şimdi geçmiş zamanlara bakalım.

Şimdiki Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “Zelalê **Zelal dibir.**” (Zelal Zelal’i götürüyordu.)

Zazakî: “Zelale **Zelale berdêne.**” (Zelal Zelal’i götürüyordu.)

Di’li Geçmiş Zaman:

Kurmancî: “Zelalê **Zelal bir.**” (Zelal Zelal’i götürdü.)

Zazakî: “Zelale **Zelale berde.**” (Zelal Zelal’i götürdü.)

Miş’li Geçmiş Zaman:

Kurmancî: “Zelalê **Zelal biriye.**” (Zelal Zelal’i götürmüştü.)

Zazakî: “Zelale **Zelale berda.**” (Zelal Zelal’i götürmüştü.)

Geçmiş Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “Zelalê **Zelal biribû.**” (Zelal Zelal’i götürmüştü.)

Zazakî: “Zelale **Zelale berdbî.**” (Zelal Zelal’i götürmüştü.)

Gelecek Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “Zelalê dê **Zelal bibirana.**” (Zelal Zelal’i götürecekti.)

Zazakî: “Zelale do **Zelale biberdêne.**” (Zelal Zelal’i götürecekti.)

Kurmancî ve Zazakî’de Çoğul Ekleri

Her iki lehçede de bükünlü hal çoğul eki “-an”dır. Eğer sözcük sesli harf ile biterse araya “y” kaynaştırma sesi gelerek “-yan” şeklinde olur. Kurmancî lehçesinde sözcükler yalın halde çoğul olmuyor dolayısıyla Kurmancînin yalın hal çoğul eki yoktur. Ama Zazakî lehçesinde yalın haldeki çoğul eki “-î” şeklinde vardır.

Yukarıda “-î” takısının eril sözcüklerde bükün eki olduğunu belirtmiştik. Aslında Kürtçede bu “-î” takısının birkaç farklı işlevi daha var. Bundan dolayı “-î” çoğul eki ile “-î” bükün eki karıştırılmamalıdır. Kullanacağımız sözcük çoğul şeklinde “**xwendekar/wendekarî**” yani “**öğrenciler**”dir.

Şimdiki Zaman:

Kurmancî: “**Xwendekar** *xwendekaran* **dibin.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürüyor.)

Zazakî: “**Wendekarî** *wendekaran* **benê.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürüyor.)

Gelecek Zaman:

Kurmancî: “**Xwendekar** *dê Xwendekaran* **bibin.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürecektir.)

Zazakî: “**Wendekarî** *do wendekaran* **biberê.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürecektir.)

Görüldüğü gibi her iki zamanda özne yalın halde nesne bükünlü halde ve bükünlü hal çoğul eki olan “-an” ekini almışlar. Kurmancî lehçesinde yalın hal çoğul eki olmadığından özne yalın haldeyken çoğul eki almamıştır ama çoğul fiil çekiminden (-in) öznenin çoğul olduğunu anlıyoruz. Kurmancî’de olduğu gibi Zazakî’de de elbette çoğul çekim ekinden (-ê) öznenin çoğul olduğu anlaşılıyor ama Zazakî’de yalın hal çoğul eki (-î) olduğundan zaten fiil çekim ekinden bağımsız olarak özne çoğulluk durumunu gösteriyor. Şimdi geçmiş zamanlara bakalım:

Şimdiki Zaman Hikâyesi:

Kurmancî: “*Xwendekaran* **xwendekar** **dibirin.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürüyordu.)

Zazakî: “*Wendekaran* **wendekarî** **berdêne.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürüyordu.)

Di’li Geçmiş Zaman:

Kurmancî: “*Xwendekaran* **xwendekar** **birin.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürdü.)

Zazakî: “*Xwendekaran* **wendekarî** **berdî.**”

(Öğrenciler öğrencileri götürdü.)

Miş'li Geçmiş Zaman:

Kurmançî: “*Xwendekaran xwendekar birine.*”

(Öğrenciler öğrencileri götürmüş.)

Zazakî: “*Wendekaran wendekarî berdê.*”

(Öğrenciler öğrencileri götürmüş.)

Geçmiş Zaman Hikâyesi:

Kurmançî: “*Xwendekaran xwendekar biribûn.*”

(Öğrenciler öğrencileri götürmüştü.)

Zazakî: “*Wendekaran wendekarî berdîbî.*”

(Öğrenciler öğrencileri götürmüştü.)

Gelecek Zaman Hikâyesi:

Kurmançî: “*Xwendekaran dê xwendekar bibirana.*”

(Öğrenciler öğrencileri götürecekti.)

Zazakî: “*Wendekaran do wendekarî biberdêne.*”

(Öğrenciler öğrencileri götürecekti.)

Sonuç

Görüldüğü gibi, Kürtçenin temel yapısal özelliği olan ‘akuzatif (nominatif)’ ve ‘ergatif (absolutiv)’ sistem, her iki lehçede aynı özelliği gösteriyor. Bu, aynı zamanda Kürtçeyi diğer İrani dillerden ayıran en temel özelliğidir. Bu özelliğin, çok güçlü bir kültüre sahip olan Farsçanın etkisiyle Sorani lehçesinden ve yakın zamanda artık Gorani lehçesinden de düşmüş, kaybolmuş olması, hiçbir şeyi değiştirmemektedir. Kurmançî ve Zazakî Kürtçesinde aynı şekilde olduğu gibi duran ‘akuzatif (nominatif)’ ve ‘ergatif (absolutiv)’ sistem, Kürtçenin temel kökenini açık bir şekilde göstermektedir bize. Yani Kürtçeyi bir ağaç olarak düşünürsek, temel yapıları ve sistemleri açısından lehçelerin gövde yapısı aynı özelliktedir. Ama dallara bölündükçe, örneğin ses değişimi ve başka kimi detay özellikler açısından hem lehçeler arasında hem lehçelerin kendi yapılarında farklılaşma görülmektedir. Ancak bu farklar, bir dilin kollarının özellikleri veya diyalekt ölçüsünde olduğu ortadadır.

“Dil” ve “lehçe” tasnifi çalışmaları ve tartışmalarını sadece sözcükler ve ses değişimleri üzerinden yapmanın, bu çerçevede dönenip durmanın, bizi sağlıklı sonuçlara götürmeyeceği çok açıktır. Yine, kimi tartışmacıların abartılı bir şekilde öne sürdüğü “anlama-anlamama” kriterinin de “dil” ve “lehçe” tartışmalarında bize sabit bilimsel bir veri sunmadığı, açıkçası dilin yapısıyla ilgisi olmayan, dil dışı, öznel ve değişken bir durum arz ettiğinden, en azından Kürtçe lehçeleri söz konusuken, tartışma dışı bırakılması gerektiğini düşünüyoruz.

Bunun yerine, “dil” ve “lehçe” tartışmalarının, dilin temel yapısal özelliklerine odaklanması, en azından Kurmancî ve Zazakî lehçeleri söz konusuysen, tek tek bütün gramatik kurallar açısından; cümle yapısı, sentaks ve semantik özellikler açısından, hatta dilin kültürel boyutunu gösteren dilsel kalıpların; deyimlerin, atasözlerinin vs. diğer unsurların da her açıdan karşılaştırmalı olarak tartışmaya dâhil edilmesi, bize gerçekten bilimsel veriler sunacağına ve tartışmayı olması gereken zemine oturtacağına inanıyoruz. Bundan dolayı, bu sınırlı ve müteva-zi çalışmamızda, Kurmancî ve Zazakînin ortak kökenine işaret eden ‘akuzatif (nominatif)’ ve ‘ergatif (absolutiv)’ özelliğini, karşılaştırarak tartışmayı olması gereken yönde devam etmesini başlatmayı amaçladık. Konunun önemi açısından bir katkımız olduysa bundan mutluluk duyarız.

Kaynakça

- Lezgîn, Roşan, *Dersê Ziwani*, Weşanxaneyê Roşna, Dîyarbekir 2012
- _____, *Ji bo Kurmancan bi Awayê Muqayeseyî: Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneya Roşna, Dîyarbekir, 2013
- Malmîsanij, M., *Kurmancca İle Karşılaştırmalı Kirmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, Vate Yayınları, İstanbul, 2015
- Maria, Polinsky, *Syntactic Ergativity*, 105 Section, The Blackwell Companion to Syntax, 2015
- Özcan, Ali Kemal, “Zazaca (Dımlı) Kürtçenin Bir Lehçesi mi? Kelimelerin ‘Giz’inde Bir Dil Arayışı”, *I. Uluslararası Zaza Dili Tarihi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011
- Selcan, Zülfü, “Zaza Dili’nin Tarihi Gelişimi”, *I. Uluslararası Zaza Dili Tarihi*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2011
- Tan, Sami, *Rêzimana Kurmancî*, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2011
- Wheeler M. Thackston, *Kurmanji Kurdish: a Reference Grammar with Selected Readings*, Harvard University, 2006

İnternet Siteleri

<http://www.turkedebiyati.org/>

<http://yilmazbaglar.blogspot.com.tr>